

Könyvgyűjtési szokások a XVIII. század első negyedében Oroszországban (IV. rész) – I. Péter könyvtára –

A cári gyűjtemény kialakulása

„... mint embernek, voltak hibái, de uralkodónak nagy volt; alattvalóit és önmagát is mindig heroikus feladatokra ösztökélte, szárazon és vízen: de mindezt a tökéletesítés érdekében tette. Birodalmában – melyben nem egy igen elmaradott vidék volt –, sok mesterséget és tudományt honosított meg, melyek felvirágozva hirdették lángelméjét, s emlékét megörökítették. [...] Törvénykezés, rendfenntartás, politika, hadtudomány, tengerészet, kereskedelem, manufaktúrák, tudományok, szépművészetek, mindezek az ő elgondolásai alapján tökéletesedtek (*Voltaire: Histoire de Charles XII et Histoire de Russie sous Pierre le Grand. 1865. = Furkósbotlalt Európába? I. Péter: érvek és ellenérvek. Szerk. Szvák Gyula. Bp., Új Génius, 1989. 299–300.*). Az idézetben említett felvilágosult, a kulturális élet területén is reformokat bevezető cári tevékenységnek köszönhetően és az orosz közéleti személyiségek által tanulmányozott külföldi minták alapján a korábbi korszakokat számban és minőségben egyaránt meghaladó könyvtári magángyűjtemények alakultak ki Oroszországban. A magánkönyvtárak között a legelőkelőbb helyet I. Péter gyűjteménye foglalta el nagyságával, jellegével és összeállításának módjával egyaránt.

Az orosz könyvtártörténeti szakirodalom kisebb tanulmányokban és hosszabb lélegzetű monográfiákban sokat foglalkozott a cári gyűjtemény elemzésével, és publikálta azoknak a könyveknek a listáját, amelyekről megállapítható volt, hogy eredetileg I. Péter tulajdonába tartoztak. 1956-ban jelent meg először együtt nyomtatásban valamennyi olyan lajstrom, amely közvetlenül a cár halála után, a gyűjteménynek az Akadémiai Könyvtárba kerülésekor készült (*Istoriceskij ocerk i obzor fondov Rukopis' nogo otdela BAN. XVIII. v. Vyp. I. Napisali M. N. Murzanova, E. I. Bobrova, V. A. Petrov. Moskva–Leningrad, BAN, 1956. 272–421. p.*). Az 1725 és 1728 között keletkezett 23 jegyzék, valamint a XVIII. század első negyedének könyvtermését számbavevő bibliográfiák alapján Je. I. Bobrova az ötvenes években kezdett hozzá a cári könyvtár katalógusának összeállításához, amely nyomtatásban csak két évvel a szerkesztő halála után, 1978-ban jelent meg (*Biblioteka Petra I. Ukazatel'-spravochnik. Sost. E. I. Bobrova. Leningrad, BAN, 1978. 212. – a gyűjteményhez tartozó művek szögletes zárójelben közölt leírásai e katalógus alapján készültek*). Az összcállítás négy nagy csoportban közli a gyűjteményhez tartozóknak vélt, összesen 1663 kötetet: orosz nyelvű kéziratok (293 db); orosz nyelvű nyomtatott művek (490 db); idegen nyelvű kéziratok (68 db); idegen nyelvű nyomtatott

művek (812 db). Bobrova véleménye szerint a kötetek száma ennél több: kb. 1800–2000 lehetett, de a könyvesház egy része a későbbiekben még részletezendő elhelyezés miatt nem maradt fenn. A különálló egységet képező mintegy 1350 térkép, vázlat és metszet katalógusa pedig már korábban, külön elkészült (*Istoriceskij ocerk i obzor fondov Rukopis'nogo otdela BAN. XVIII. v. Vyp. I. Dopolnenie. Karty, plany, certezj, risunki i gravûry sobraniâ Petra I. Napisali M. N. Murzanova, V. F. Pokrovskaja, E. I. Bobrova. Moskva–Leningrad, BAN, 1961. 25–52. p.*) A cári könyvtár katalógusában az egyes művek leírása kimerítően részletes, a szerző, a cím, a megjelenési hely és idő mellett gyakran található utalás a mű nyelvére és illusztrációira is. A könnyebb tájékozódást név- és címmutató segíti, a függelék pedig a korábbi lajstromok és a katalógus tételszámainak konkordanciamutatóját tartalmazza. Az orosz Akadémiai Könyvtár alapításának 275. évfordulója alkalmából készült, 1990-ben kiadott monográfiában Ljutova jelezte, hogy az orosz könyvtörténészek hozzáfogtak a cár könyveinek pontos és kimerítően részletes könyvészeti leírásához (*Ljutova, K. V.: Biblioteka AN SSSR. K 275 letiû pervoj gosudarstvennoj naucnoj biblioteki Rossii. Leningrad, BAN, 1990. 19. p.*). A munkát ugyanakkor nyilvánvalóan hátráltatták a szentpétervári Akadémiai Könyvtárban 1988 februárjában bekövetkezett tűzesetnek az egész kilencvenes évtizedre kiható következményei még akkor is, ha a katasztrófáról szóló beszámolók szerint a cári köteteket őrző Régi Könyvek Osztályán komoly károk nem keletkeztek (vö.: *Leonov, V. P.: Biblioteka – dusa Akademii. 280 let Biblioteki Rossijskoj akademii nauk = Naucnye i Tehniceskie Biblioteki, 1995. 6. 35–36. p., Sokolov, A. V.: Pravda o BAN: dokumenty i argumenty = ua. 1997. 10. 47–61.*).

A cári gyűjtemény állományának forrásait vizsgálva megállapítható, hogy azok hasonlóak a kor nagy nyugat-európai uralkodói magángyűjteményeinek alapjaihoz, ugyanakkor pontosan tükrözik a cár speciális érdeklődését is (*Luppov, S. P.: Tri tysáci redkostej. O biblioteki Petra I., hranâsejsâ v BAN = Kniznoe Obozrenie, 1972. 28. ânvar'*). I. Pétert édesanyja ötéves korában kezdte írni-olvasni taníttatni. 1677 márciusában házitanítót is fogadott mellé Ny. M. Zotov személyében, aki egy Rettegett Iván ideje alatt összeállított történelmi krónika alapján foglalkozott a jövendőbeli cárral. A krónika a nyugat-európai példákhoz hasonlóan a világ teremtésével és bibliai történetekkel kezdődött, utána viszont az orosz cárok uralkodásának miniatúrákkal illusztrált történetét tárgyalta részletesen. Ha feltételezzük, hogy a kódex bekerült a cári könyvtárba, a katalógus orosz kéziratai közül a címe alapján csak egyetlen mű jöhet számításba, bár ennek keletkezési ideje ismeretlen [*Izvestvovanie kratkoe o zitii i dejstvah derzavstvuûsih velikih knâzej rossijskih...*]. A cári könyvtár alapjául szolgáló gyűjteményben jó néhány könyv származik az előző cároktól és I. Péter rokonaitól. Ezek főleg kéziratok, melyek között sok az előbb említetthez hasonló történelmi krónika és évkönyv, pravoszláv evangéliumos és szertartáskönyv, egyházi énekgyűjtemény. A könyveket a cárra hagyó közvetlen elődök között ott volt I. Péter apja, Alekszej Mihajlovics és az ő első házasságából származó féltestvérek, Fjodor és Szofja. Fjodortól egy, az 1660-as években készült ábécés-könyv, Szofjától pedig 1683-ban és 1687-ben készített panegirikoszok maradtak a cárra. A cári könyvtári állomány örökölt tartalma nem függött I. Péter befolyásától, átmenetet képez viszont a források között az ajándékok hosszú sora. A külföldiektől ajándékba kapott könyvek milyenségét a cár nem tudta befolyásolni, bár gyakran igyekeztek a kedvében járni; ugyanakkor hazai hívei, a kor közéleti, kulturális és

egyházi személyiségei nemcsak hogy ismerték érdeklődését, de gyakran teljesíteték konkrét kéréseit is. A külföldi ajándékok közül a szakirodalom több helyen említi azt a 12 kötetet, amelyeket a cár 1717-ben a párizsi királyi könyvtárban tett látogatása alkalmával kapott: egy díszes kiállítású, metszetekkel illusztrált sorozatot a versailles-i palotáról, parkokról és XIV. Lajos hadjáratairól; valamint a szintén 1717-ben Calais város főbírájától kapott, Julius Caesar műveit tartalmazó 1712-es londoni kiadványt, melynek kommentárjait a katalógus tanúsága szerint Samuel Clarke, a cambridge-i filozófiai iskola akkori jeles képviselője készítette [Caesar, Cajus Julius: Opera quae extant. Accuratissime cum libris editis et mss. Optimis collata, recognita et correcta. Accesserunt annotationes Samuelis Clarke. Londini, 1712.] A beszerzési módok között nagyon fontos helyet foglalt el a vásárlás. A nagy követjárás idején, 1697–98-ban került sor először nagyobb könyvbeszerzésre: a cár ekkor bízta meg a követség tagjait matematikai és anatómiai munkák vásárlásával, majd a tolmács szerepét betöltő és 1704–1710 között Hollandiában tartózkodó P. Posztnyikov feladata lett a könyvvásárlás. A cár második, 1716–17-es külföldi útjáról szóló beszámolók közül is kerültek elő rövidebb-hosszabb, a megvásárolt könyvek címét és árát tartalmazó listák. (Luppon, S. P.: *Kniga v Rossii v pervoj cetverti XVIII. veka. Leningrad, Nauka, 1973. 166. p.*) I. Péter idején Oroszországban komoly fejlődésnek indult a nyomdászat, nem csoda hát, hogy nagyon sok, a XVIII. század első negyedében oroszországi nyomdákban kiadott könyv került be mintegy köteles példányként a cári gyűjteménybe. A kötelespéldány nyugat-európai gyakorlatától az orosz változat csak annyiban tért el, hogy egy műből legtöbbször nem egy, hanem jó néhány példány érkezett a cárhoz, amint erről a későbbiekben még szó lesz.

A cári gyűjtemény tematikus összetétele

A cári könyvtár összetételének vizsgálatát az 1725 és 1728 között készült lajstromok alapján Sz. P. Luppov végezte el (Luppov, 1973. 170. p.). Mivel számadatai csak minimálisan térnek el az öt évvel később kiadott teljes katalógustól – Luppov 1621, Bobrova 1663 kötetet regisztrált –, az általa kialakított tematikus csoportokat és azok tartalmának egymáshoz viszonyított arányait felhasználva, de a csoportok sorrendjét a kötetszámok csökkenő sorrendjébe állítva (a teológia csoportjának helye a későbbiekben külön magyarázatot kap); majd az 1978-as katalógus alapján beazonosított művekkel illusztrálva kerül sor az alábbiakban a gyűjtemény tartalmának bemutatására:

Szakcsoport	Kötetek száma
tengerészet, hajóépítés	202
hadtudomány	166
történelem, heraldika	149
földrajz, csillagászat, térképek	143
építészet, kertművészet	109

Szakcsoport	Kötetek száma
szépirodalom	65
matematika, fizika, kémia	48
kalendáriumok, ábécéskönyvek	39
technika	38
erkölcstan, levelezés, filozófia	26
jogtudomány	24
politika	19
filológia (lexikonok, grammatikák, szótárak)	19
orvostudomány, állatorvostudomány	15
tudományos folyóiratok	10
teológia	457
ismeretlen tartalmú mű	92
Összesen:	1621

A gyűjtemény legelőször szembeűnő sajátossága mindenképpen világi jellege, ezen belül pedig a természettudományok magasabb aránya a humán jellegű anyaggal szemben. A katalógus segítségével megállapítható kiadási éveket tekintve a túlnyomó többséget a Péter korabeli, illetve az ő korát közvetlenül megelőző időszakban megjelent művek képviselik. Itt tehát máris eltérés tapasztalható a korabeli enciklopédikus gyűjteményekhez képest: a máshol megszokott római klasszikusok a cár könyvtárából szinte teljesen hiányoznak, és értékes régi kéziratból is csak néhány található a gyűjteményben. A katalógus alapján még egy különleges, csak a cári gyűjteményre jellemző sajátosság figyelhető meg: nagyon sok mű esetében előfordul, hogy az eredeti nyelven megírt könyv oroszra fordított változata is megtalálható a cár könyvtárában, néha nemcsak nyomtatott, hanem a fordító által elkészített kézirat formában is. Összesen 76 ilyen párhuzam mutatható ki, melyek közül hatnak mind a három előbb említett változata bekerült a gyűjteménybe [pl. Varenius Bernhard: *Geographia generalis aucta et illustrata a Isaaco Newton. Ed. quarta auctior et emendatior. Juxta exemplar cantabrigiae. Jenae, 1693.* – Varenij Bergard: *Geografiâ generalnaâ, ... perevedena ze na rossijskij leta gospodnâ 1716, v sentembrii, trudom Fedora Polikarpova, spravsika tipografii (kézirat) – Varenij Bergard: *Geografiâ generalnaâ. ... Perevel s lat. âz. na rossijskij F. P. Polikarpov. M., 1718.*]*

A legnagyobb tematikus csoportot a cárt rendkívüli módon érdeklő és foglalkoztató tengerészet és hajóépítés irodalma képviseli. A művek között ott van Hollandia, Franciaország és Dánia hajózási szabályzata nemcsak az eredeti nyelven, hanem több kiadásban orosz fordításban is; Oroszország tengerészeti szabályainak 1720 és 1724 közötti első, második, negyedik és hatodik kiadása; a hajóépítés és a navigáció tudományának elméleti művei, köztük a holland K. Allard 1705-ös munkája [Karel Allard: *Niewe hollandse Sheeps-Bouw. Vertoonden en volmaakt*

schip-door-gesnade schip... voorts allerhande scheeps vlaggen met haare warden... coloriten en vorsprong... Deel 1, 2. Amsterdam, 1705.], melynek orosz fordítása 1709-ben készült el; de bekerültek a gyűjteménybe hajózászlók 1709-ben nyomtatásban kiadott rajzai és a híres orosz metszetkészítők, A. Zubov és P. Pikart tíz különböző hajót ábrázoló 1718-as munkája is. A cár összegyűjtötte könyvtárában az orosz flotta zászlójeleit tartalmazó munka szinte valamennyi 1708 és 1719 között készült kiadását.

A hadtudományok csoportján belül az általános művek között megtalálható az orosz és a holland hadiszabályzat több kiadásban [pl. Artikul voinskij s kratkim tolkovaniem... Spb., 1715–16.; Articul-Brief ofte Ordonnantie op de discipline militaire. Graven-Hage, s. a.]; XIV. Lajos francia király 1681-es, 1687-es és 1689-es hadiszabályzata; a cár által szerkesztett híres Rangtáblázat katonai változata: az orosz hadsereg felépítésének és rangjainak leírása; a bombakészítés tudománya holland, német és francia nyelven, valamint fegyverleírások. A hadtudomány egyes ágai közül a legnagyobb arányban az erődítés és a tüzérség tudományával kapcsolatos művek voltak jelen a könyvesházban. Az erődítéssel kapcsolatos könyvek városok, várak, tengerpartok védelmével egyaránt foglalkoznak, a külföldi gyakorlat orosz nyelvű ismertetésén vagy e téma híres korabeli külföldi szerzőinek, S. Marolois francia és L.-Ch. Sturm német szerzők munkáin keresztül [Malorois, Samuel: Fortification, ou Architecture militaire tant offensive que defensive. Vol. 1, 2. Haegae Comitum, 1615.] [Sturm, Leonhard-Christoph: Architectura militaris hypothetica et eclectica... Aus etlichen und siebenzig differenten Manieren... vorgestellt. Nürnberg, 1702.]. De megvolt a cár könyvtárában az az 51 tervrajzból álló erődalaprajz-gyűjtemény is, amelyet a moszkvai mérnöki iskola hallgatói készítettek 1718-ban. A tüzérségi témájú művek között a legérdekesebb egy orosz nyelvű, kézirat, 75 kérdésből és a hozzájuk tartozó válaszokból álló „káté” [Artileriâ, kotorâ sostoitsâ v posleduîsh voprosah i otvetah. Vsego 75 voprov-otvetov].

A könyvek számát tekintve a humán tudományok legnagyobb csoportja a cár könyvtárában a történelmi műveké. Ezek egy részét az orosz nyelvű kéziratok között találjuk: krónikák; a cári elődökről, pl. Rettegett Ivánról szóló történelmi munkák; görög és római császárok, pápák, török szultánok és orosz cárok történetének kronológiái. A nyomtatott művek között említésre méltó a 36 kötetes, Bizánc történetét taglaló munka [Corpus Historiae Byzantinae. Paris, 1645–1712.]; Julius Caesar, Josephus Flavius, Tacitus művei és ezek kommentárjai; Curtius Rufus híres Nagy Sándor-életrajza, melynek oroszra átültetésével az Amszterdamban I. Péternek nyomtató Jan Thesing nyomdájában I. Kopijevszkij is próbálkozott: ennek bizonyítéka a könyvtárban fennmaradt kézirat [Kvinta Kurciâ Pufa o delah voinskih Aleksandra Velikogo Makedonskogo. Cernovik perevoda s lat. âz. Rukopis-avtograf I. F. Kopievskogo], és amelynek nyomtatott orosz nyelvű változata is elkészült 1709-ben Moszkvában. S. von Pufendorf Európa-története is kedvelt olvasmánya lehetett a cárnak: a négykötetes mű latin, német és oroszra fordított változatainak több kiadása is megvolt a gyűjteményben [Puffendorff, Samuel: Einleitung in die Historie der Europäischen Staaten. Bd. 1–4. Franckfurt a. M., 1699., 1707., 1709.].

A földrajzi művek közül az első nagyobb csoportot a latin, francia, német és lengyel nyelven íródott, valamint az orosz nyelvre átdolgozott és több kiadást megért általános geográfiai összefoglalások és lexikonok képviselik. A második csoportba az útleírások sorolhatók, közöttük azok a respublica-k, melyekkel a cár a

nagy követjárás idején ismerkedhetett meg, és a későbbiekben mindig nagy gondot fordított beszerzésükre. A holland Elzevir-család nyomdájában megjelent, rézmetsetű címlappal ellátott, zsebkönyv-formátumú országleírások egy-egy ország életét, természeti viszonyait, vallási megoszlását, katonai és politikai helyzetét, kereskedelmi és gazdasági kapcsolatait mutatják be részletesen. Kiszeljeva a cári könyvtár Elzevir-kiadványairól szóló tanulmányában még arról írt, hogy az elkészült összes *respublica* mintegy fele – köztük a Magyarországról szóló is – bekerült I. Péter könyvtárába (*Kiseleva, L. I.: Elzevirya BAN = 250 let Biblioteke AN SSSR. Red. koll. A. I. Kopanev, A. A. Krivenko i dr. Moskva–Leningrad, Nauka, 1965. 336. p.*), a katalógusban azonban már mindössze csak Spanyolország és Portugália, Anglia és Írország, valamint Itália leírása bukkan fel. Nem feledkezhetünk el a külföldiek által Oroszországról készített összefoglalásokról sem: C. de Bruyn Amszterdamban 1714-ben kiadott könyvéről [Bruyn, Cornelis de: *Voyage par la Moscovie en Perse et au Indes orientales. Vol. 1, 2. Amsterdam, 1718.*] és az amszterdami polgármester, N. C. Witsen térképekkel illusztrált munkájáról [Witsen, Nicolaes: *Noord en Oost Tartarie, Ofte Bondigh Ontwerp van eenige dier landen en volken, zo als voormaels bekent zyn geweest... Met der zelve Land-Karten... Amsterdam, 1692.*], valamint a szintén holland származású J. Danckert kétkötetes, Moszkváról szóló beszámolójáról [Danckert, J.: *Reyse ofte Voyage gedan door Moscovien ofte Ruslandt. Dordrecht, 1652.*] A földrajzi munkák harmadik, számban igen jelentős csoportját a cár által különösen kedvelt térképek műfaja képviseli. A korszak leghíresebb holland térképkiadójának, W. J. Blaeu-nek a műhelyében készült az a hatkötetes *Atlas Novus*, mely bekerült a cár könyvtárába is. Emellett egy négykötetes, 1672-es amszterdami Janson-atlaszgyűjtemény, egy 32 Európa-térképet tartalmazó augsburgi album és egyes országokat, pl. Angliát, a német területeket ábrázoló térképek is tartoztak a cári gyűjteményhez. A csillagászati művek közül a cár beszerezte a holland Ch. Huygens Kopernikusz tanait ismertető művét [Huygens, Christian: *Kosmotheoros, sive De terris caelestibus earumque ornatu conjecturae... Hagae-Comitum, 1698.*], és Brjusszal elkészíttette ennek orosz nyelvű fordítását is [Gûjgens, Hristian: *Kniga mirozreniâ, ili mnenie o nebesnozemyh globusah i ih ukraseniâh. Perv. Â. V. Brûs. M., 1724.*]. 1699-ben I. Kopijevszkij is szerkesztett egy csillagászati művet, ez az amszterdami kiadás is megtalálható volt I. Péter könyvtárában, de tartalmaz a katalógus éggömböket ábrázoló csillagászati térképet és a holdjárást elemző kéziratot munkát is.

Az új főváros, Szentpétervár 1703-as alapítása és későbbi megformálása I. Péter legfontosabb céljai közé tartozott, érthető tehát, hogy az építészettel kapcsolatos művek is nagy számban kerültek be gyűjteményébe. Az ókori szerzőket Vitruvius híres könyvének latin és francia nyelvű, Amszterdamban 1649-ben, ill. 1681-ben kiadott változata, valamint néhány, ehhez a műhöz írt kommentárgyűjtemény képviseli. Az itáliai A. Palladio kétkötetes építészeti munkájának 1570-es olasz nyelvű, még a szerző életében megjelent velencei, 1698-as német nyelvű nürnbergi és 1715-ös angol nyelvű londoni kiadása is bekerült a cári gyűjteménybe. A XVI. század második felében élő, szintén itáliai, de a barokk stílust képviselő G. Barozzi da Vignola művei nemcsak XVII. századi olasz és holland nyelvű kiadásban voltak meg a gyűjteményben, hanem a cár parancsára elkészült az építészet ötféle formájáról szóló monográfia orosz nyelvű első, második és harmadik kiadása is 1709 és 1722 között, A. Zubov és P. Pikart rézmetszetes illusztrációival.

A Szentpétervár közelében kialakuló nyári cári rezidenciák legfontosabb példaképe a francia Versailles volt. Így a cári könyvtárba nagyon sok olyan könyv bekerült, mely Versailles palotáinak, parkjainak, kertjeinek, szökőkútjainak, labirintusainak leírását tartalmazta [pl. *Labyrinthe de Versailles. En français, anglais, allemand et hollandais, avec des figures, gravées par Vischer. Cet ouvrage fait partie „Cabinet du roy”. Amsterdam, s. a.*]. A cárt azonban általában is érdekelhették városok épületeinek, parkjainak, szökőkútjainak részletes, gazdagon illusztrált leírásai, mert az ilyen tartalmú könyvek is megtalálhatók a katalógusban: témáik közé tartoznak Róma palotái, kertjei és szökőkútjai, Genova palotái, angliai épületleírások, Párizs terei, kapui, templomai és a Louvre épülete. A kéziratok között szerepel egy 1722-es levél, amely a kertekben elhelyezhető Hercules- és Cerberus-szobrokról szól.

A humán jellegű anyag második csoportját a szépirodalom képviseli a cári gyűjteményben. A mindössze 65 kötet azt mutatja, hogy a cár nem fordított különösebb figyelmet a szépirodalmi alkotások gyűjtésére, ez megint csak eltérő gyakorlat az akkori nyugat-európai könyvgyűjtőkhez képest. A klasszikus szépirodalmi művek közül mindössze egy Aesopus-mesegyűjtemény 1672-es amszterdami kiadása [Aesopus: *Fabulae... graece et latine nunc denuo selectae... Ea item, quas avienus carmine expressit... Amstelodami, 1672.*], ennek I. Kopijevszkij által oroszra fordított változata [Ězop: *Pritci. Perev. I. F. Kopijevskij. M., 1712.*], Ovidius *Metamorphoses*-ének latin–francia nyelvű amszterdami, valamint latin–német nyelvű nürnbergi kiadása és Terentius komédiáinak 1699-es francia fordítása került be a gyűjteménybe. A mintegy hatvan orosz nyelvű mű között a cár által korábban kedvelt komédiák mellett szinte kizárólag panegirikoszok, a cárt és közvetlen környezetét dicsőítő versek találhatók. Ezek viszont a lehető legkülönbözőbb alkalmakra íródtak és jelentek meg kéziratos vagy nyomtatott formában: a cár születésnapjára, azovi és poltavai győzelmére, nystadi békekötésére, külföldi útjairól való visszatérései alkalmával; gyakran a Bibliából (I. Péter és XII. Károly Dávid és Góliát alakjában) vagy a mitológiából (a cár mint Hercules) vett párhuzamokkal. Ide sorolhatók még a cár hadi győzelmei tiszteletére készített diadalívek és tűzijátékok leírásai is.

A matematika, fizika és kémia csoportjába tartozó művek közül említésre méltó egy kéziratoss mértékegység-táblázat és az újonnan készülő orosz aritmetika tankönyvek: I. Kopijevszkij 1699-ben, még Amszterdamban kiadott műve, L. Magnyickij „számolástudomány”-a [Magnickij, Leontij Filippovic: *Arifmetika, sirec nauka cislitelnaâ. S raznyh dialektov na slavenskij âzyk perevedena i voedino sobrana... M., 1703.*] és Ja. V. Brjusz síkidomokról szóló könyve [Brûs, Ákov Vilimovic: *O prevrasenii figur ploskih v inye takogo zc soderzaniâ. M., 1708.*]. A matematika idegen nyelvű szakirodalmát a hadtudományokkal kapcsolatban már említett S. Marolois geometriai művei, a francia királyi akadémia matematikai tanulmányainak gyűjteménye és egy szintén francia nyelvű matematikai kifejezés-gyűjtemény képviseli. Több külföldi kiadású logaritmus–sinus–cosinus–tangens–cotangens táblázat is bekerült a cári könyvtárba, pl. az az 1694-es londoni, amely az egy és tízezer közötti számtartomány logaritmus-értékeit tartalmazza [A *Table, containing ten chilinds of logaritms for numbers increasing in their naturale order from 1 to 10000. London, 1694.*], vagy a holland A. Vlacq táblázata [Vlacq, Adrian: *Tabulae sinum, tangentium et secantium, et logarithmi sinuum, tangentium et numerorum ad unitate ad 10 000... Editio Ultima emendata et aucta. Amstelodami,*

1681.], melynek orosz változata elég korán, 1703-ban látott napvilágot Moszkvában. A fizikai anyagot többek között I. Newton művei és egy szerző nélküli, a mágneses elhajlásról szóló tanulmány, a kémiait pedig egy kétkötetes, francia és német nyelven egyaránt beszerzett tankönyv képviseli.

A következő csoport nagyobbik hányadát egy Nyugat-Európában is népszerű műfaj képviselői, a kalendáriumok alkotják. Az orosz nyelvű kéziratos változatok között többségében olyanok találhatók, amelyeket a XVII. század utolsó évtizedének éveire készítettek, de szerepelnek a katalógusban az adott időszakra vonatkozó lipcsei kiadású nyomtatott példányok is. Az orosz nyelvű nyomtatott kalendáriumok évről-évre bekerültek I. Péter gyűjteményébe [pl. Kalendar, ili Mesâceslov hristianskij, po staromu stilû, ili iscisleniû na leto ot voploseniâ boga slova 1719... M., 1718.]. Változataik között voltak olyanok, amelyek a cár által bevezetett naptár-reform szerinti új időszámítás mellett a régit is alkalmazták; olyanok, amelyek a nap- és holdfogyatkozást, valamint a naplementék–napfelkelték időpontjait is közölték; és olyanok is, amelyek Moszkvában és Szentpéterváron párhuzamosan, hasonló kivitelben jelentek meg.

Kéziratos ábécéskönyv egyetlenegy van a gyűjteményben, az orosz nyelvű művek között szerepel: a korábban már említett, Fjodor cárevicstől örökölt kötet. A nyomtatott ábécéskönyvek már sokszínűbbek: az orosz nyelvűek között vannak egészen korai – pl. 1634-es – moszkvai és kijevi kiadásúak; bekerült a cár könyvtárába a F. Prokopovics által készített 1720-as kiadású tankönyv, az „Ifjaknak szóló első tanítás” [Feofan Prokopovic: Pervoe ucenie otrokam. Bukvar. Spb., 1720.] és annak három év múlva megjelentetett, akkor már tizedik kiadása. Idegen nyelvű ábécéskönyv mindössze kétfő bukkan fel: egy nürnbergi kiadású német nyelvű és egy szintén német nyelvű, de 1724-ben Szentpéterváron kiadott változat. Ebbe a csoportba tartozhat különleges tankönyvként Comenius Orbis pictus-ának két különböző kiadása [Comenius, Johannes-Amosius: Orbis sensualium pictus (latino-germanice). Nürnberg, 1698.; uő.: Orbis sensualium pictus. Die sichtbare Welt (latino-gallico-germanico-polonico). Breslaw, 1667.].

A technika irodalmát a cár számára a vizek mozgatásával, a csatornák kialakításával és a tűzoltással kapcsolatos művek jelentették - megint csak az új főváros építése céljából. I. Péter az ezekkel kapcsolatos idegen nyelvű könyveket is beszerzte, majd azonnal le is fordíttatta oroszra. Népszerűségüket jelzi, hogy általában több kiadást értek meg.

A következő csoport erkölcsstani művei között vannak lengyel nyelvű tanító célzatú történetek és a régiek erkölcsseit taglaló holland nyelvű munka, ezek orosz nyelvű fordításai, de eredeti orosz nyelvű művek is, így a G. Buzsinszkij, Ja. V. Brjusz és I. V. Pauze által írt „Ifjúság illendő tüköre” - több különböző kiadásban [Únosti cestnoe zercalo, ili pokazanie k zitejskomu obhozdeniû. Sobrannoe ot raznyh avtorov. Spb., 1717.]. A levelezési etikettet oktató német nyelvű munka orosz fordítása is három különböző kiadásban került a cári gyűjteménybe, a helyes viselkedést pedig francia nyelvű mű ismertette. A filozófiai művek legismertebb képviselői a cár gyűjteményében Erasmus munkái: válogatott művei egy 1700-as és egy 1714-es latin nyelvű hágai kiadásban és egy 1716-ban készített orosz fordításban is bekerültek a könyvtárba.

A cár könyvtárában a jogtudományi művek között ott volt az orosz állam teljes nyomtatott törvénygyűjteménye, az 1714 és 1718, ill. 1719 között kiadott vala-

mennyi törvény és rendelet szövegével; valamint a Rangtáblázat 1722-es moszkvai kiadása [Табель о рангах всех своихъ, статскихъ и придворныхъ, которые въ какомъ классѣ чины... М., 1722.]. A nem túl nagy számú politikai mű közül kiemelhető P. P. Safirov Szentpéterváron 1717-ben megjelent munkája, amely a svédekkel folytatott háborút kiváltó okokat részletezte. A cár annyira fontosnak tartotta ezt a művet, hogy – a külföldi olvasóközönséget is informálni akarván – a szerzővel németre fordíttatta, és még ugyanabban az évben ki is adatta. Szintén nyomtatásban és két nyelven, oroszul és franciául jelentek meg a trónörökléssel kapcsolatos, ill. később az Alekszej cárevics trónfosztásáról szóló cári nyilatkozatok.

A filológia csoportján belül a szótárak a legkülönbözőbb változatokban kerültek be a cár gyűjteményébe. Valószínűleg nagy szüksége is volt rájuk, mert tökéletesen nem beszélt idegen nyelveket: I. Kopijevszkij orosz–latin–német szótára éppúgy megvolt a könyvesházban, mint Brjusz orosz és holland kifejezéseinek jegyzéke vagy egy 1602-es német–francia, francia–német szótár. A különböző nyelvek grammatikái jól kiegészítették a szótárakat: Rhenius és mások latin grammatikái mellett ott volt két francia grammatika egy-egy francia–holland szótárral kombinált változata, de bekerült a cár könyvtárába M. Szmotrickij 1648-ban Moszkvában kiadott szláv nyelvtana is [Meletij Smotrickij: Grammatika slavjanskaâ. М., 1648.]. Bobrova katalógusában szerepel két könyvjegyzék is: az egyik a Szinódus moszkvai könyvtárában őrzött görög nyelvű műveket sorolja fel, a másik pedig egy kéziratot jegyzék a Moszkvai Nyomda könyvraktárának tartalmáról 1718-ból.

Az orvostudományi munkák száma igen alacsony a cári gyűjteményben, de a kéziratok között azért volt egy „házi patika” és Bljumentroszt, az első cári orvos gyógyszerkönyve, a nyomtatott művek között pedig – főleg az anatómiát képviselve – Vesalius munkája.

I. Péter tisztában volt a sajtó szerepével: nemcsak az első nyomtatott orosz újság, a Vedomosztyi létrehozását rendelte el, hanem a korabeli külföldi sajtótermékeket is tanulmányozta. A katalógus szerint a cár megvásárolta az első németországi tudományos folyóirat, a latin nyelvű lipcsei Acta Eruditorum 1700 és 1710 között megjelent évfolyamait.

Utolsó csoportként a teológia és az egyházi irodalom külön magyarázatra szoruló irodalma maradt. A cári könyvtár állományának mintegy egynegyedét alkotó művek beszerzése nem I. Péter gyűjtőszrenvedélyének köszönhető: a könyvek a könyvtárnak ahhoz az állományrészéhez tartoztak, amelyet a cár elődeitől és a régi rendet képviselő rokonaitól kapott ajándékba és a lehető legritkábban használt. A 457 kötet csaknem fele, 233 munka 1716-ban, a cár lányának halálakor került az uralkodói gyűjteménybe.

Az összesen 293 orosz nyelvű és 68 idegen nyelvű kézirat között csak néhány olyan van, amely régiségével vagy tartalmával egy enciklopédikus gyűjtemény tulajdonosának értéket jelenthetne. A kéziratok nagy többsége XVII. század végi, XVIII. század eleji, a később nyomtatásban kiadott orosz nyelvű fordítások első változata, piszkozata, melyekben gyakran megtalálhatók a cár megjegyzései is. Ez is azt bizonyítja, hogy I. Péter nem annyira a gyűjtemény értékének növelésére, hanem sokkal inkább egy minden nap használható, munkaeszközként kialakított könyvtár felállítására törekedett. A kevés kivétel közé tartozik az orosz nyelvű kéziratok közül a XIV. század közepén készült pergamenre írt és iniciálékkal díszített misekönyv, a XVI. század elejéről származó negyedréti formátumú zoltá-

roskönyv, a XVI. század közepén íródott evangéliumoskönyv és az 1588-ban készült folio alakú, a szeptember és február közötti időszakra szóló példabeszédek könyve. Szerepel a katalógusban egy 613 miniatúrával díszített kódexmásolat, melyet a XVIII. század elején készítettek a cári parancsára a königsbergi könyvtár egy XV. századi kódexét lemásolva és orosz vonatkozásokkal kiegészítve. Az orosz nyelvű kéziratok közé is került egy különlegesség: az a kereszténységnek a mohamedánok fölött aratott győzelmét allegorikusan ábrázoló ovális rézmetszet, melyet maga a cári készített 1698-ban Amszterdamban A. Schonebeek rézmetsző segítségével. Az idegen nyelvű kéziratok között mindössze egyetlenegy tarthat érdeklődésre számot: egy XV. századi német nyelvű, szerzetesek által készített, miniatúrákkal díszített negyedréti alakú kódex, tartalma azonban ennek is a cári érdeklődését tükrözi [Ein alter Manuscript von der Artillerie in Mönchschrift. XV. v. 168 l. 4°].

A cári könyvtár könyveinek kötéséről a katalógus nem nyújt tájékoztatást, de az I. Péter születésének 300. évfordulója alkalmából könyvtárának könyveiből rendezett kiállítás összeállítói szerint ez nem véletlen (Ivanov, I. F.–Orlova, L. N.: *Biblioteka Petra I. K otkrytiú vystavki v Otdel rukopis'noj i redkoj knigi BAN SSSR = Kniga. Issledovaniâ i materialy. Sb. 24. Gl. red. N. M. Sikorskij. Moskva - Leningrad, Kniga, 1972. 193. p.*): a kiállítás anyagának összegyűjtésekor nagyon kevés olyan vörös szattyánba, fekete bársonyba vagy színes selyembe kötött könyvet találtak, melyet éppen kötése miatt lett volna érdemes bemutatni. A cárnak tehát nyilván nem a drága és gazdagon díszített, hanem a gyakori forgatást, mindennapi használatot is kibíró könyvkötések készítése volt a fontosabb.

A könyveknek egy-egy tulajdonoshoz való tartozását a legrégebbi idők óta a bennük található ex librisek alapján állapíthatjuk meg. Bobrova katalógusa mindössze egyetlen olyan könyvet jelöl, amelyre rákerült I. Péter tulajdonjegye. A két-kötetes német nyelvű mű [Goelgelius: *Historisch-Politisch- und Geographische Beschreibung des Königreichs Schweden... Th 1, 2. Regensburg, 1707.*] bőrkötésén található ex libris részletes leírását M. M. Gurjevics közölte (Gurevic, M. M.: *Kniga s supereklibrisom Petra Velikogo = Sbornik statej i materialov BAN SSSR po knigovedeniu. I. Otv. red. A. A. Moiseeva. Leningrad, BAN, 1965. 321–323. p.*). Az aranymetszés szabályai szerint elhelyezett aranyozott feliratban az első kötésborítón a következő szöveg szerepel: „Petrus Primus / zaar Moscovie”. a hátsó kötésborítón pedig „Anno / 1718” a felirat. Mindkét betűsor közepén ott van a cári címer, az aranyozott oválisban elhelyezett kétfejű sas is. Gurjevics szerint az ex libris elkészítőjének neve ugyan ismeretlen, de a vizsgálatok azt mutatják, hogy személye azonos volt a Robert Areszkin számára ex libriseket készítő mesterrel. Az újabb kutatások eredményeképpen hasonló ex librist tartalmazó kötet került elő 1983-ban az Akadémiai Könyvtár állományából (Viktorov, A.: *Supereklibris Petra = Nedelâ, 1983. 23. 4. p.*). A franciából német nyelvre fordított „Der Könige in Franckreich Leben, Regierung und Absterben” című, 1685-ben Nürnbergben kiadott, mintegy 500 oldalas, metszett arcképekkel díszített történelmi munka 64 francia uralkodó életrajzát tartalmazza az V. századi frankoktól XIV. Lajosig, híres francia történészek tollából. Az ex libris elemzését P. I. Hotyeev végezte el egy évvel később (Hotyeev, P. I.: *Kniga o Francii iz biblioteki Petra I. = Kniga i knigotorgovlá v Rossii v XVI–XVIII. vv. Otv. red. S. P. Luppov. Leningrad, BAN, 1984. 54.*): itt is a bőrkötésre került a tulajdonjegy, de az előzővel

ellentétben az 1718-as évszám is (valószínűleg a kötés elkészítésének időpontja) az első borítólapon található. Az elsővel teljesen azonos aranyozott „Petrus Primus zaar Moscovie” felirat a kötés felső részére került, az időpont pedig alulra. A két-fejű sasos cári címert a fedőlap közepén, aranyozott oválisban helyezte el az ex libris elkészítője.

Az elsőként említett ex librist tartalmazó mű még egy szempontból fontos az orosz könyvtártörténeti kutatások számára: utolsó lapján egy olyan kéziratos bejegyzés található a könyv helyére vonatkozóan – „a hálószoba előtt, az öt könyv egyike, melyek itt maradtak a cár 1718. júliusi elutazása után” –, amely a cári gyűjtemény elhelyezésével kapcsolatos megállapításokat támasztja alá. Az már az 1964-ben publikált lajstromok címeiből is látszik, hogy a cár palotáinak nem egy állandó, hanem több különböző helyiségében őrizték a könyveket: „könyvek, rajzok, metszetek a felséges cár dolgozószobájából”, „könyvek a felség kincstári palotáiból”, „könyvek a téli házból, az írópultról”. I. Péter tehát maga köré gyűjtötte a számára igazán fontos műveket, hogy ott és akkor használhassa őket, ahol és amikor szüksége van rájuk. Ez egyben azt is jelenti, hogy nem alakított ki az akkori nyugat-európai szokásoknak megfelelő, gazdagon berendezett és díszített könyvtártermet. Az elhelyezéssel kapcsolatos másik sajátosság az, hogy a cárt a Nyári palotába költözés pillanatától fogva foglalkoztatja egy nyilvános, ingyenes állami közkönyvtár felállításának gondolata, így az általa gyűjtött és a későbbi közkönyvtár számára beszerzett könyvek közötti határ sohasem éles, eleinte ezek mind a Nyári palotában találhatóak. Ugyanezért nincs a cári gyűjteménynek külön könyvtárosa, ezt a feladatot a második cári orvos, Robert Areszkin mellett a majdani nyilvános könyvtár kezelésére meghívott J. Schumacher látja el 1714-től. Mindezekből következik annak magyarázata is, hogy a katalógusban gyakorta található olyan művek, amelyek akár azonos kiadásban, akár ugyanazon mű különböző kiadásaiban, de több példányban kerültek be a cári könyvtárba. Így a cár bármelyik könyves helyiségben megtalálta a számára akkor éppen szükséges művet, illetve a másod- és harmadpéldányokkal azonnal gondolhatott az új könyvtár gyarapítására is.

A cári gyűjtemény nyelvi összetétele

nyelv	kézirat	nyomtatott könyv	összesen
orosz	255	429	684
német	32	250	282
francia	6	189	195
latin	8	160	168
holland	4	118	122
olasz	5	37	42
angol	3	9	12
svéd	4	4	8
lengyel	1	6	7

nyelv	kézirat	nyomtatott könyv	összesen
többsnyelvű	20	67	87
bizonytalan	19	30	49
rajzok, szöveg nélkül	4	3	7
mindösszesen:	361	1302	1663

A cári gyűjteménybe a legnagyobb számban – a teljes kötetszám több mint egyharmadaként – orosz nyelvű könyvek kerültek be, közülük 133 kötet idegen nyelvről készült fordítás. Nagyon előkelő helyet foglalnak el a német, a francia és a latin nyelvű művek is, utóbbi két csoport közel azonos arányokat mutatva. A Nyugat-Európa nagy gyűjteményei számára talán szokatlan holland nyelv itteni előtérbe kerülésére is van magyarázat: I. Péternek a nagy követjárás óta tartó vonzalma Hollandia iránt. Kevés viszont az angol nyelvű mű a könyvesházban, ez talán annak köszönhető, hogy a cár politikájában, a történelmi és a hadtudományok iránti érdeklődésében is inkább Franciaország és Németország felé fordult.

I. Péter könyvtárának bemutatásával, a beszerzési források elemzésével, tematikai és nyelvi megoszlásának taglalásával és egyes, a gyűjteményhez tartozó fontosabb és értékesebb művek felsorolásával talán sikerült bebizonyítani, hogy a cár gyűjteménye ugyan nem mindenben hasonlít a korabeli nyugat-európai uralkodói vagy főúri gyűjteményekhez, de mindenképpen méltó hozzájuk összetételében és felállításának jól kihasznált céljában: abban, hogy tulajdonosa érdeklődését és törekvéseit szolgáló, uralkodói terveinek megvalósítását segítő értelmiségi jellegű munkakönyvtár legyen.

Hangodi Ágnes

A K C I Ó !

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumnak az elmúlt években módja volt számos olyan neveléstörténeti, illetve pedagógiai tárgyú könyvet megjelentetni, melyek tudományunk rangos, időtálló művei. Raktárkészletünket különböző okok miatt felszámoljuk, de szeretnénk, ha könyveink könyvtárakba kerülnének, ahol azok évek múltán is hasznosíthatók.

Kérem, tanulmányozza alábbi jegyzékünket, melyből látható, hogy megrendelés esetén jelentős kedvezményt biztosítunk. Ajánlatunk nem üzleti jellegű, szándékunk tudományunk értékeinek célbajuttatása, a pedagógusképzés segítése.

50%-os leértékeléssel kapható könyveink (a csökkentett árral):

A jezsuita tanügyi szabályzattól napjainkig	175,-
Állam, egyház, iskola (Tanulmányok)	90,-
Arany János a szalontai iskolában	28,-
Neveléstörténet és neveléstörténet-írás (Tanulmányok)	140,-
Deák G.: A magyar gyermektanulmányi mozg. története	550,-
Fehér E.: Magyar nyelvű tankönyvek 1777-1848. Bibliográfia	168,-
Felkai: Magyarország oktatásügye a millenniumi körüli években	110,-
Felkai: Zsidó iskolázás Magyarországon	450,-
Felméri Lajos (Magyar Pedagógusok sorozat)	28,-
Hatszáz év neveléstörténetéből (Neveléstörténeti konferenciák 1997-98)	180,-
Iskola a magyar társadalom történetében	140,-
Iskolakultúra- iskolatörténet- neveléstörténeti kutatások	90,-
Kispartai János (Magyar Pedagógusok sorozat)	28,-
Kiss Árpád (Magyar Pedagógusok sorozat)	45,-
Kiss Gy.: Pszichológia Magyarországon	168,-
Kiss Istvánné: Szemelvények a Budapesti Tanítóképző Gyak. Isk. jegyzőkönyveiből	84,-
Mann: Kulturpolitikusok a dualizmus korában	140,-
Mikola Sándor (Magyar Pedagógusok sorozat)	48,-
Miklós Tamás: Gyermek és ifjúsági mozgalmak... bibliográfiája	60,-
Pedagógiai olvasókönyv (Írások a pedagógiai irodalom klasszikusaiból)	112,-
Prohászka Lajos: Az oktatás elmélete	168,-
Prohászka Lajos (Magyar Pedagógusok sorozat)	28,-
Quint József (Magyar Pedagógusok sorozat)	45,-
Somos Lajos (Magyar Pedagógusok sorozat)	50,-
Szabó M.: Usinszkij	400,-
Tatai: Emlékezés Szokolszky Istvárná	250,-
Szokolszky István (Magyar Pedagógusok sorozat)	28,-
Tettamanti: A személyiség nevelésének magyar elmélete	112,-
Tóth G.: A magyarországi tanítóintézeti tanárképzés története	335,-
Várkonyi: A cselekvés lélektana	66,-
Weszely: Bevezetés a neveléstudományba	224,-
Neveléstörténeti füzetek 12. - Vivestől Kodályig	33,-
Jáki: A magyar neveléstudomány forrásai. Bibliográfia	168,-
Verőczei Katalin: Széchenyi a tankönyvekben	95,-
László Géáné: Karacs Teréz. Bibliográfia	60,-

Megrendeléseiket október 25-éig várjuk a következő címre:

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Kiadói Főosztály
1089 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40.

